

The clergy of the Chernivets-Bukovyn diocese at the beginning of the 1980s

Viacheslav O. Olitskyi

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

e-mail: olitskyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57848096400>

Researcher ID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AEG-1120-2022>

Abstract.

The purpose of the research is to analyze the structure, position and definition of the main trends in the environment of the Orthodox clergy of the Chernivtsi-Bukovyna Diocese in the early 1980s, as well as to study its role and influence on socio-cultural and religious processes in the region. **The research methodology** is based on the use of general scientific and special historical research methods, including problem-chronological, historical-comparative, typological, diachronic, etc. **The scientific novelty** is that for the first time the clergy of the Chernivtsi-Bukovyna diocese in the early 1980s became the object of a separate scientific study. **Conclusions.** The clergy of the Chernivtsi-Bukovyna Diocese in the early 1980s was quite homogeneous, and its number was constant, reaching an average of 150 people. Such a number of priests did not meet the needs of the diocese. About a third of the priests were over 60 years old, which in some places did not allow them to fully cope with the workload that existed. This situation is primarily related to the measures of the Soviet authorities, which were directed against the ordination of new priests, especially young people and persons of middle age and obstacles to their admission to theological educational institutions. Despite this, most of the priests of the diocese had an adequate spiritual education. As a way out of the situation, the ruling bishop ordained priests from among capable psalmists and choristers, who undertook to receive the necessary spiritual education in absentia, to vacant parishes. Orthodox priests played an important role in the lives of believers in the region, ensuring the satisfaction of their religious needs. In the region, a significant number of religious observances and the presence of the faithful at services, in particular young people, were noted. Preaching activity was an important component of service. The financial situation of priests was influenced on the one hand by the significant attendance of churches and the performance of religious duties, which contributed to a fairly high level of financial support, and on the other hand by the Soviet discriminatory tax policy and other methods of extorting funds from the clergy.

Keywords: priest, divine service, sermon, bishop, Orthodox Church, diocese, religious policy.

Духовенство Чернівецько-Буковинської єпархії на початку 1980-х років

В'ячеслав Оліцький

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: olitskyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57848096400>

Researcher ID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AEG-1120-2022>

Анотація.

Метою дослідження є аналіз структури, становища та визначення основних тенденцій в середовищі православного духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії початку 1980-х років, а також вивчення його ролі та впливу на соціокультурні та релігійні процеси в регіоні. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, у тому числі проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, типологічного, діахронного та ін. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше духовенство Чернівецько-Буковинської єпархії початку 1980-х років стало об'єктом окремого наукового дослідження. **Висновки.** Духовенство Чернівецько-Буковинської єпархії на початку 1980-х років було достатньо однорідним, а його кількість сталою, сягаючи в середньому 150 осіб. Така кількість священнослужителів не задовольняла потреб єпархії. Близько третини священників мали понад 60 років, що подекуди не дозволяло їм в повній мірі

справлятися із навантаженням, яке існувало. Така ситуація в першу чергу пов'язана із заходами радянської влади, які спрямовувалися проти висвячення нових священників, особливо молоді та осіб середнього віку і перепон щодо їхнього вступу до духовних навчальних закладів. Незважаючи на це, більшість священників єпархії мала належну духовну освіту. Як вихід із ситуації, правлячий архієрей висвячував на вакантні парафії священників із числа здібних псаломщиків та хористів, які зобов'язувалися отримати заочно необхідну духовну освіту. Православні священники відігравали важливу роль у житті віруючих регіону, забезпечуючи задоволення їх релігійних потреб. В області відзначалася значна кількість виконання релігійних потреб та присутність вірних на богослужіннях, зокрема молоді. Важливу складову служіння була проповідницька діяльність. На матеріальне становище священників впливала з одного боку, значна відвідуваність храмів та виконання релігійних потреб, що сприяло досить високому матеріальному забезпеченню, а з іншого, – радянська дискримінаційна податкова політика та інші способи визискування коштів із духовенства.

Ключові слова: священник, богослужіння, проповідь, архієрей, Православна церква, єпархія, релігійна політика.

Постановка проблеми. Державно-церковні відносини та історія Православної церкви в Україні другої половини ХХ ст. залишаються актуальними для сучасної історичної науки. В контексті цієї проблеми, малодослідженим є питання становища православного духовенства, особливо регіональні особливості. Попри централізовану державну політику радянської влади відносно Православної церкви, місцеві традиції впродовж другої половини ХХ ст. продовжували відігравати одну із ключових ролей в становищі Церкви та духовенства, його матеріального забезпечення, суспільного впливу та місця в соціокультурних процесах. Початок 1980-х років в історії Церкви характеризується з одного боку, жорстким контролем держави, а з іншого – саме Церква залишалася важливим елементом життя значної частини населення, особливо в західних областях України, зокрема на Буковині. Буковина мала свої особливості релігійного життя, які не вдалося викоренити попри антирелігійну політику радянського тоталітарного режиму. Часто, саме вони визначали становище духовенства в суспільстві. Вивчення духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії є важливим для розуміння внутрішніх процесів у Православній церкві в умовах тоталітарного режиму. Порушені проблеми і до сьогодні відіграють важливу роль у релігійному житті регіону та впливають на сучасні міжконфесійні відносини в Україні. Дослідження становища православного духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії на початку 1980-х років сприятиме кращому розумінню сучасних соціокультурних процесів у регіоні, зокрема в контексті налагодження міжконфесійного діалогу.

Метою дослідження є аналіз структури, становища та визначення основних тенденцій в середовищі православного духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії початку 1980-х років, а також вивчення його ролі та впливу на соціокультурні та релігійні процеси в регіоні.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Попри значну кількість історичних досліджень присвячених державно-церковним відносинам та історії Православної церкви в Україні, питання становища духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії на початку 1980-х років не стали об'єктом окремого наукового дослідження. Існує ряд праць присвячених цьому регіону, які дотично зачіпають порушену проблему. Дисертаційне дослідження В. Бондара присвячене особливостям функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області у 1944 – 1985 рр., проте воно не висвітлює становища духовенства, а зосереджене на релігійних конфесіях (Бондар, 2016). Особливості політики радянських органів у релігійній сфері другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. проаналізував Р. Пуйда (Пуйда, 2021). Ряд історичних досліджень демонструють становище Православної церкви та особливості релігійної політики в Україні у 1940-ві – 1980-ті роки. Серед них особливої уваги заслуговують праці П. Бондарчука (Бондарчук, 2006; Бондарчук, 2008; Бондарчук 2019) та В. Пашенка (Пашенко, 2005).

Джерельною базою дослідження стали документи церковного та державного походження, що дозволило всебічно проаналізувати порушену проблему. Серед державних документів використано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Чернівецької області. Цей масив представлено переважно статистичною та звітною документацією. Церковні документи представлені річними звітами Чернівецько-Буковинської єпархії поданими до Українського екзархату.

Виклад основного матеріалу. На 1980 р. РПЦ складалася із 76 єпархій на території СРСР, 18 із яких, в межах УРСР, формували Український екзархат (Русская, 1980, с. 44). Межі єпархій Українського екзархату співпадали з адміністративними кордонами областей. Чернівецько-Буковинська єпархія Українського екзархату РПЦ охоплювала територію Чернівецької області УРСР. Протягом досліджуваного періоду правлячим архієреєм був єпископ Варлаам (Ільющенко) з титулом єпископ Чернівецький і Буковинський. У своїй діяльності з

управління єпархією він керувався, крім радянського законодавства, канонами Православної Церкви, Положенням про управління РПЦ та постановами Архієрейського Собору 1961 р., затвердженими Помісним Собором РПЦ в 1971 р. Робота з управління єпархією відбувалася в погодженні з уповноваженим Ради у справах релігій при РМ УРСР по Чернівецькій області. Адміністративна діяльність єпархіального управління спрямовувалася на задоволення релігійних потреб віруючих та покращення парафіяльного життя. Як відзначав сам керуючий єпархією, у його діяльності не виникало жодних складнощів та непорозумінь із обласним уповноваженим у справах релігій (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1981 г., арк. 1).

На 1 січня 1981 р. Чернівецько-Буковинська єпархія об'єднувала 257 парафій, 10 із яких були вакантними. Клір складався із 1 єпископа, 146 священників та 2 дияконів. Єпархія поділялася на 7 благочинь, до складу яких входило від 12 до 32 священників. Духовенство несло пастирське служіння в кількох парафіях одночасно, адже із загальної кількості парафій 156 були основними, а 101 приписними до них. Така ситуація не давала змоги повноцінно задовольняти релігійні потреби віруючих регіону та викликала складнощі для самого духовенства. Єпископ Варлаам у звіті за 1980 р. окремо наголошував, що єпархія продовжувала відчувати нестачу священнослужителів і незважаючи на спроби зменшити кількість вакантних парафій, протягом року із єпархії вибуло 8 осіб, які через старість та хвороби не могли здійснювати богослужіння. Ще 10 – 15 священників, які рахувалися в штаті, через значний вік у 75 – 80 років, здійснювали богослужіння з перервами. Дані парафії на час відсутності настоятелів, поручалися духовенству сусідніх храмів, яке і так уже обслуговувало по кілька парафій. Така ситуація призводила до надзвичайного навантаження на парафіяльних священників, які об'єктивно не могли повноцінно охопити ввірену їм паству. Це, в свою чергу, призводило до того, що богослужіння в храмах здійснювалися один – два рази на місяць, особливо у вакантних та приписних парафіях (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1980 г., арк. 10–11, 15–16).

Кількість служителів культу в досліджуваній період була стабільною, сягаючи близько 250 осіб, із яких близько 150 священників. Радянська звітність містить інформацію в цілому про облік служителів культу, включаючи до цієї категорії архієреїв, священників, дияконів та псаломщиків. Так, у 1980 р. значиться 267 служителів культу, із них – 147 священників, до категорії яких віднесено і правлячого архієрея, 2 диякони та 118 псаломщиків. У 1983 р. на території Чернівецької області зареєстровано 257 служителів культу. Чисельність духовенства в таких межах зберігалася до кінця 1980-х років. Варто зазначити, що така кількість священнослужителів була значно вищою ніж у східних, південних, північних та центральних областях УРСР, проте нижчою ніж у західних, де у Львівській області було понад 400 священників (ЦДАВОУ, ф. 4648, оп. 6, спр. 295, арк. 40; спр. 359, арк. 13; спр. 466, арк. 17).

Близько половини священників єпархії були середнього віку. Разом із тим, близько третини мали понад 60 років, із яких 25 % – 30 % мали 75 – 80 років. У 1980 р. за віковим цензом священники Чернівецької єпархії розподілялися наступним чином: до 40 років – 33 особи, від 40 до 60 років – 70; понад 60 років – 43. За визначенням правлячого архієрея такий віковий розподіл призводив до певних труднощів, за рахунок значної кількості духовенства старшого віку.

Проаналізувавши освітній рівень священників єпархії, можна прийти до висновку, що переважна більшість мала духовну освіту, зокрема вищу – 13, середню – 61, початкову – 73, ще 36 – середню світську освіту. У той же час, 9 священників були кандидатами богослов'я (ЦДАВОУ, ф. 4648, оп. 6, спр. 295, арк. 40). Таку картину можна пояснити тим, що в умовах нестачі священників, на вакантні посади обирали кандидатів із числа псаломщиків та хористів, за умови, що вони після рукоположення будуть вступати на заочний сектор Московської духовної семінарії для здобуття духовної освіти. Така тактика підбору кандидатів на висвячення, переважно забезпечувала єпархію практично підготовленими кадрами за умови відсутності належної теоретичної підготовки (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1981 г., арк. 8). Тому що частина священнослужителів не мала духовної освіти активно сприяли заходи місцевої влади, які були характерними для всієї держави та реалізовувалися спільно з різними органами. Інформація про всіх претендентів на вступ до духовних навчальних закладів та про осіб які цікавилися інформацією щодо вступу, подавалася уповноваженому Ради у справах релігій, який надсилав її до місцевих органів влади, партійних органів на місце роботи тощо. Таким чином вживалися усі можливі заходи з метою перешкодити вступу до духовної семінарії. Достатньо показовими є приклади В.І. Божескула та П.В. Керлана. Житель Чернівецької області В. Божескул намагався у 1982 р. вступити до Одеської духовної семінарії. Він походив із української родини колгоспників, старша сестра була членом КПРС. Юнак після служби в армії одружився на доньці священника і сам намагався вступити до духовної семінарії. Зі слів уповноваженого Ради у справах релігій, – після розмови з В. Божескулом за місцем роботи, він ніби то погодився відмовитися від вступу. У кінці листа заступник уповноваженого Ю. Шкрюба

заявляє, що на його думку, доцільніше буде погодитися з особистою заявою абітурієнта про відмову від вступу. Стосовно бажаного в цьому ж році вступити до Ленінградської духовної семінарії, – мешканця м. Чернівці П. Керлана, він же заявив, що такий вступ «вкрай небажаний». П. Керлан походив із віруючої родини, після демобілізації з лав радянської армії, закінчив вечірню середню школу, здобув виробничу професію та влаштувався на роботу до єпархії, де також прислужувався за богослужіннями правлячому архієрею (ДАЧвО, ф. Р-623, оп. 2, спр. 318, арк. 92, 95). Подібні сценарії реалізовувалися з метою показати, що молодь добровільно відмовляється від вступу, а не через тиск на неї. Попри активні перешкоди радянською владою в отриманні духовної освіти, освітній рівень священників Чернівецько-Буковинської єпархії вдалося підтримувати на досить високому рівні, а переважна більшість священників мали необхідну духовну освіту.

Відзначався також незначний рух духовенства по єпархії. В першу чергу, поповнення кліру пов'язано із висвяченням нових священників або направленням навчальним комітетом духовенства для несення пастирського служіння в Чернівецькій єпархії. Незначна частина священників залишала клір єпархії. Це відбувалося у першу чергу через вихід за штат, на що об'єктивно впливав той факт, що частина священників була старшого віку та не могла повноцінно виконувати свої обов'язки. Наприклад, у 1980 р. штат єпархії поповнило 11 священників, із яких 1 повернувся із за штату, 1 прибув з іншої єпархії, 5 направлено навчальним комітетом та 4 рукоположено в пресвітерський сан, причому 3 із них, – із дияконського сану. В цей же час 7 священників вибуло за штат та 1 помер. Фактично не помічається рух духовенства в межах єпархії (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1980 г., арк. 20). Із 5 висвячених у 1980 р. священників, 4 особи мали середню освіту, 1 – початкову. Двоє ставлеників були віком 50 років, решта – 25 – 30 років. Один із них був випускником Одеської духовної семінарії, один до березня 1979 р. працював вчителем музики, а з квітня 1979 р. перебував на посаді діловода єпархіального управління, решта походили із числа робітників (ДАЧвО, ф. Р-623, оп. 2, спр. 300, арк. 64).

Характеризуючи матеріальне становище духовенства, єпископ Варлаам зазначав, що священники єпархії жили досить забезпечено. Це не в останню чергу пов'язано із значною кількістю релігійних треб, які виконувалися та великою чисельністю віруючих на богослужіннях. Наприклад, у Путильському районі Чернівецької області у 1982 р. офіційно хрещення дітей здійснено у 21,7 %, вінчання – 8,2 %, відспівування – 46,8 %. В окремих населених пунктах району чисельність хрещень сягала близько 50 %, а відспівування понад 90 %. Крім здійснення треб, які відігравали важливу роль у житті населення Чернівецької області, священники регулярно проводили богослужіння в храмах, що було важливою складовою релігійного життя населення регіону. Богослужіння відвідувала значна кількість молоді. Як уже зазначалося, якщо певний період в храмі не відбувалися богослужіння, переважно через відсутність священника, це викликало незадоволення серед віруючих. Особливо велелюдними були святкові богослужіння на великі церковні свята такі як, Водохреще, Великдень та інші. Починаючи з квітня місяця, недільні богослужіння мали завершуватися до 8–9 год., а святкові ще раніше.

Правлячий архієрей здійснював богослужіння у кафедральному соборі щонеділі та в святкові дні. В середньому два рази на місяць, він відвідував інші парафії. В дні державних свят – новий рік, 1 травня, 9 травня, 7 листопада, в кафедральному соборі відбувалися подячні молебні, які очолював єпископ, після їх завершення проголошувалися многоліття. Після різдвяних та великодніх богослужінь священники в усіх храмах виголошували послання Патріарха та Патріаршого екзарха України (ДАЧвО, ф. Р-623, оп. 2, спр. 318, арк. 244; Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1981 г., арк. 7–8; 3 життя, 1982, с. 12–13; 3 життя, 1983, с. 8–9).

Попри достатнє матеріальне забезпечення, податкова політика відносно духовенства в Чернівецькій області визначалася загальнорадянськими тенденціями – мала дискримінаційний і репресивний характер та використовувалося як один із засобів антирелігійної боротьби. Особливо обтяжливим був прибутковий податок, податкова ставка за яким могла досягати 80 %. Ним обкладалися усі прибутки, за винятком отриманих від сільськогосподарських занять, за ст. 19 Указу «Про прибутковий податок з населення». Додатково до податкових стягнень, духовенство єпархії, як і в цілому в державі, систематично залучалося до різноманітних радянських акцій та зборів. Стягувалися платежі до Фонду миру, Фонду охорони пам'яток історії, архітектури та культури тощо. Крім того, сплачувалися різноманітні церковні платежі, такі як єпархіальні внески та ін. Частина платежів здійснювалася із коштів парафій, частина коштів вносилася особисто священнослужителями. Наприклад, у 1981 р. священнослужителі єпархії з особистих прибутків здійснили внесків до Фонду миру на суму 9545 карб. Починаючи із 1961 р. священників було відсторонено від фінансово-господарської діяльності парафій (Оліцький, 2024, с. 60–74; Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1981 г., арк. 5).

Священнослужителі єпархії два рази на рік – взимку та восени, брали участь у зборах духовенства єпархії, які проводилися з ініціативи правлячого архієрея. Крім розгляду питань пов'язаних із життям єпархії, збори використовувалися для ідеологічної роботи із священнослужителями. На даних зібраннях були присутніми уповноважений Ради у справах релігій при РМ УРСР по Чернівецькій області, інспектор апарату уповноваженого, лектор товариства «Знання». Перший, у своїх виступах говорив про досягнення СРСР в різних галузях господарства та закликав учасників дотримуватися законодавства і бути радянськими патріотами. Останній, читав лекції на тему міжнародного становища. На таких зібраннях лунали заклики єпископа Варлаама долучатися фінансово до різноманітних акцій, зокрема пожертв до Фонду миру, які фактично були вказівками до діяльності (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1980 г., арк. 7).

Важливою складовою пастирського служіння була проповідницька діяльність. Приклад в цьому подавав правлячий архієрей, який за кожним богослужінням проголошував проповіді, закликаючи віруючих зберігати православну віру, бути достойними громадянами і патріотами своєї держави. (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1981 г., арк. 10). Духовенство єпархії у своїх проповідях головну увагу приділяло релігійним мотивам, говорячи про святих, події та свята які відзначала Православна церква. З метою морального виховання віруючих, лунали заклики віддано працювати, не пиячити, не хуліганити, приділяти увагу вихованню дітей та дотримуватися належного способу життя. В умовах збільшення активності протестантських проповідників, священники намагалися зберегти своїх парафіян, тож в тематику їх проповідей проникла і ця проблема. Так, священник В. Хомащук особливу увагу приділяв віруючим, які перейшли до протестантських громад, говорячи, що «вони зрадили Христа» і т.д. Він говорив, що Бог один, тому всі мають приходити молитися лише до православної церкви (ДАЧвО, ф. Р-623, оп. 2, спр. 318, арк. 2–3). Подібно до єпископа, священники також включаючи цивільні мотиви, підкреслювали лояльне ставлення до держави, закликали до миру та дружби, наголошуючи на схваленні радянської зовнішньої політики, яка нібито була на це спрямована (ДАЧвО, ф. Р-623, оп. 2, спр. 311, арк. 45).

Однією із особливостей служіння духовенства єпархії, була необхідність задоволення релігійних потреб румунською та молдовською мовами. Так, в частині парафій Глибоцького, Новоселицького, Сторожинецького районів, Михайлівському та Різдво-Богородицькому храмі м. Чернівці богослужіння частково здійснювалися цими мовами, а в 13 парафіях Глибоцького району, з благословення Патріарха Олексі навіть свята відзначалися за новим стилем. Разом із тим, подібні потреби українців не задовольнялися, відомості про здійснення богослужінь українською мовою відсутні. Навіть бажання українських парафіян хоча б придбати молитовник українською мовою не можливо було реалізувати, адже він видавався у 1968 р. та наклад швидко закінчився. Проте, архієрей згадував у звіті про подібні звернення, що може свідчити про їх чисельність, а не поодинокі випадки, якщо він надав їм такої ваги, включивши до офіційного річного звіту єпархії (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1980 г., арк. 10, 19; Отчет за 1981 г., арк. 16).

Чернівецько-Буковинська єпархія намагалася забезпечити соціальні гарантії церковнослужителям. Із власних коштів єпархіальне управління виплачувало пенсійне забезпечення для духовенства, яке не могло здійснювати богослужіння, їхніх вдов та сиріт. У 1981 р. на виплату пенсій Чернівецьке єпархіальне управління витратило 49 395 карб, а в бюджеті наступного року ця стаття планувалася у розмірі 52 тис. карб. Пенсіонерів єпархії в означений період нараховувалося 91 особа, серед яких 19 священників, 41 священницька вдова та 3 сиріт. Решту складали псаломщики, вдови псаломщиків та диякона (Канцелярія патріархії УПЦ КП, Отчет за 1981 г., арк. 51–53).

Висновки. Духовенство Чернівецько-Буковинської єпархії на початку 1980-х років було достатньо однорідним, а його кількість сталою, сягаючи в середньому 150 осіб. Така кількість священнослужителів не задовольняла потреб єпархії, тому священники вимушені були проводити служби в кількох парафіях одночасно. Типовим явищем було коли священник опікувався двома або навіть більшою кількістю парафій. У свою чергу, така ситуація не задовольняла віруючих, адже богослужіння не проводилися регулярно. Близько третини священників мали понад 60 років, що подекуди не дозволяло їм в повній мірі справлятися із навантаженням, яке існувало. Така ситуація в першу чергу пов'язана із заходами радянської влади, які спрямовувалися проти висвячення нових священників, особливо молоді та осіб середнього віку і перепон щодо їхнього вступу до духовних навчальних закладів. Незважаючи на це, більшість священників єпархії мала належну духовну освіту. Як вихід із ситуації, правлячий архієрей висвячував на вакантні парафії священників із числа здібних псаломщиків та хористів, які зобов'язувалися отримати заочно необхідну духовну освіту.

Православні священники відігравали важливу роль у житті віруючих регіону, забезпечуючи задоволення їх релігійних потреб. В області відзначалася значна кількість

виконання релігійних потреб та присутність вірних на богослужіннях, зокрема молоді. Важливою складовою служіння була проповідницька діяльність.

На матеріальне становище священників впливала з одного боку, значна відвідуваність храмів та виконання релігійних потреб, що сприяло досить високому матеріальному забезпеченню, а з іншого, – радянська дискримінаційна податкова політика та інші способи визискування коштів із духовенства.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бондар, В.Б.** (2016). *Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944 – 1985 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 227 с.
- Бондарчук, П.М.** (2006). Релігійна політика в Україні (середина 1960-х – середина 1980-х років). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Вип. 15. С. 411–422.
- Бондарчук, П.М.** (2008). Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років). *Український історичний збірник*. Вип. 11. С. 294–316.
- Бондарчук, П.М.** (2019). Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України. 268 с.
- ДАЧВО** – Державний архів Чернівецької області.
- 3 життя.** (1982). 3 життя єпархій. Чернівецько-Буковинська єпархія. *Православний вісник*. № 10. С. 12–13.
- 3 життя.** (1983). 3 життя єпархій. Чернівецько-Буковинська єпархія. *Православний вісник*. № 4. С. 8–9.
- Канцелярія патріархії УПЦ КП** – Канцелярія патріархії Української православної церкви Київського патріархату.
- Оліцький, В.** (2024). Оподаткування православного духовенства України в середині 1940-х – 1980-х роках. *КОНСЕНСУС*. № 1. С. 60–74.
- Пащенко, В.** (2005). Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років. Полтава: АСМІ. 630 с.
- Пуйда, Р.Б.** (2021). Політика радянських органів влади у релігійній сфері у другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.: західні землі Української РСР. *Регіональні студії*. № 26. С. 14–18.
- Русская.** (1980). *Русская Православная Церковь*. М.: Издательство Московской Патриархии. 254 с.
- ЦДАВОУ** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References:

- Bondar, V.B.** (2016). *Osoblyvosti funktsionuvannia relihiinykh obiednan Chernivetskoï oblasti (1944 – 1985 rr.)*. [Features of the functioning of religious associations of the Chernivtsi region (1944 – 1985)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoï stupenia kandydata istorychnykh nauk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. 227 s. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P.M.** (2006). Relihiina polityka v Ukraini (seredyna 1960-kh – seredyna 1980-kh rokiv). [Religious policy in Ukraine (mid-1960s – mid-1980s)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Vyp. 15. S. 411–422. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P.M.** (2008). Osoblyvosti relihiinoï sytuatsii v Ukraini (druha polovyna 1960-kh – seredyna 1980-kh rokiv). [Peculiarities of the religious situation in Ukraine (second half of the 1960s – mid-1980s)]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 11. S. 294–316. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P.M.** (2019). Relihiini techii v radianskii Ukraini (seredyna 1940-kh – seredyna 1980-kh rokiv). Istoryko-relihiieznavche domlidzhennia. [Religious currents in Soviet Ukraine (mid-1940s – mid-1980s)]. Historical and religious study]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 268 s. [in Ukrainian].
- DACHVO** – Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti. [State Archive of Chernivtsi region].
- Kantseliaria patriarkhii UPTsKP** – Kantseliaria patriarkhii Ukrainkoï pravoslavnoi tserkvy Kyivskoho patriarkhatu. [Office of the Patriarchate of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate].
- Olitskyi, V.** (2024). Opodatkuvannia pravoslavnoho dukhovenstva Ukrainy v seredyni 1940-kh – 1980-kh rokakh. [Taxation of the Orthodox clergy of Ukraine in the mid-1940s – 1980s]. *KONSENSUS*. № 1. S. 60–74. [in Ukrainian].

-
- Pashchenko, V.** (2005). *Pravoslavna tserkva v totalitarnii derzhavi. Ukraina 1940 – pochatok 1990-kh rokiv.* [The Orthodox Church in a totalitarian state. Ukraine 1940 - the beginning of the 1990s]. Poltava: ASMI. 630 s. [in Ukrainian].
- Puida, R.B.** (2021). Polityka radianskykh orhaniv vlady u relihiinii sferi u druhii polovyni 60-kh – pershii polovyni 80-kh rr. XX st.: zakhidni zemli Ukrainskoi RSR. [The policy of the Soviet authorities in the religious sphere in the second half of the 60s – the first half of the 80s of the 20th century: the western lands of the Ukrainian SSR]. *Rehionalni studii.* № 26. S. 14–18. [in Ukrainian].
- Russkaya.** (1980). *Russkaya Pravoslavna Tserkov.* [Russian Orthodox Church]. M.: Izdatelstvo Moskovskoi Patriarkhii. 254 s. [in Russian].
- TsDAVOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [The Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine].
- Z zhyttia.** (1982). Z zhyttia yeparkhii. Chernivetsko-Bukovynska yeparkhiia. [From the life of dioceses. Chernivtsi-Bukovyna Diocese]. *Pravoslavnyi visnyk.* № 10. S. 12–13. [in Ukrainian].
- Z zhyttia.** (1983). Z zhyttia yeparkhii. Chernivetsko-Bukovynska yeparkhiia. [From the life of dioceses. Chernivtsi-Bukovyna Diocese]. *Pravoslavnyi visnyk.* № 4. S. 8–9. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 07.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 14.08.2024